

Overzicht route “Cultuurhistorisch Valkenswaard” (24,6 km)

Deze fiets/scootmobiel tocht voert langs monumentale bomen en andere cultuur-historisch interessante punten in de gemeente Valkenswaard. De beschrijving is ook te vinden op de website van het IVN, zie <http://ivn.nl/afdeling/valkenswaard-waalre>, en in de IVN app.

1. Bosstraat: IVN, heemtuin, Velttuin, De Kleine Meer
2. Oude begraafplaats
3. Huize Agnetendal
4. Dommelsche watermolen
5. Martinuspark en kerkhof
6. Oude gemeentehuis Dommelen
7. Brouwershuis, brouwerij
8. Venbergse watermolen
9. De Malpie
10. Borkel Dorpsstraat
11. Beltmolen St. Antonius Abt
12. Schaft Dorpsstraat
13. Oude spoorbaan
14. Brugven
15. De Sil
16. De Zeelberg
17. Kleine Markt

1. We starten de route bij het IVN Natuur Educatie Centrum D’n Nieuwe Hof (Bosstraat 25, Valkenswaard). Het natuureducatiecentrum wordt door het jaar heen vaak gebruikt door schoolklassen en is dan niet toegankelijk voor andere bezoekers. Op woensdagochtend zijn er meestal IVN'ers aanwezig die meer informatie over IVN-activiteiten en over de natuur in de regio kunnen geven. Er worden ook lezingen en cursussen gegeven. Achter het natuureducatiecentrum liggen een heemtuin, met blote voetenpad, en een Velt-tuin. In de tuinen kun je altijd binnenlopen. De toegang is gratis. Kijk voor meer informatie, en het aanvragen van rondleidingen op de website van het IVN.

2. Het eerste punt op de route waar we even bij stilstaan is de Oude begraafplaats.

De geschiedenis van deze begraafplaats, die gedeeltelijk gemeentelijk- en rijksmonument is, gaat voor zover bekend terug tot ongeveer 1500, toen hier de middeleeuwse kerk van Valkenswaard werd gebouwd (die weer afgebroken werd nadat in 1860 een nieuwe kerk op de markt was gebouwd). Het oudste nog aanwezige grafmonument is dat van de Engelse edelman Richard Hammond (1845). In 1935 werd de laatste beroepsvalkenier van Valkenswaard, Karel Mollen, hier begraven, en in 2005 oud-bondscoach Rinus Michels. Bij de ingang van de begraafplaats staat een paneel met meer informatie over aanwezige bijzondere graven en monumenten. Op de begraafplaats staan verschillende bijzondere en monumentale bomen: o.a. een Mammoetboom, Wierookden, en Noorse esdoorn (allemaal van rond 1880). Net naast de begraafplaats in het Vlaslantplantsoen staat een Hongaarse eik.

3. We vervolgen de route naar Huize Agnetendal.

Oorspronkelijk waren de gebouwen een uitbreiding van het St. Catharinadal klooster in Achel. In 1453 vestigden zich hier de eerste zusters. De naam Agnetendal sloeg op de Heilige Agnes, de heilige met het schaapje, en op de schapenteelt die hier plaatsvond. De zusters hielden zich naast landbouw bezig met onderwijs. Bewoners hebben met hulp van de gemeente de oude kloostermuur eind 20^e eeuw laten restaureren.

Het woonhuis op het terrein van het voormalige klooster St. Agnetendal is de voormalige pastorie uit 1815 met zadeldak en hoekschoorstenen. In de bijgebouwen waren een wasblekerij en kaarsenmakerij gevestigd. In de prachtige tuin staan monumentale bomen: o.a. een Oosterse plataan uit ca.1865 en een Bruine beuk uit ca.1895. De gebouwen zijn aangewezen als rijksmonument en niet te bezichtigen.

4. We rijden de Dommelstraat uit en steken over naar de Dommelsche watermolen. Het is niet precies bekend hoe oud deze molen is – hij werd in de tweede helft van de 14de eeuw voor het eerst vermeld. Van de oorspronkelijk dubbele graan-en oliemolen is in 1976/77 het graanmolen gedeelte gerestaureerd, met behoud van het oude (waarschijnlijk 19de -eeuwse) houtskelet. Het olieslaggedeelte werd jaren later geheel herbouwd en als woonhuis ingericht. De molen draait regelmatig, waarbij soms wordt gemalen. Tegenwoordig worden hier o.a hobby- en speciaalvoeders, meel voor de thuisbakkers en zaden verkocht. In de voortuin van de voormalige molenaarswoning uit 1843 staat een monumentale Moerascipres, ca.1895, die door een familielid-missionaris werd meegebracht uit Zuid-Amerika.

5. Van de molen gaat de tocht verder naar het St. Martinuspark/kerkhof.

Aan de beplanting op het kerkhof, in het parkje en de pastorietuin wordt een hoge cultuurhistorische waarde toegekend. De beplanting bestaat o.a. uit zomereik, Amerikaanse eik, rode beuk, gewone esdoorn, varencipres en tulpenboom. Het geheel dateert deels van omstreeks 1882, toen de kerk en de pastorie werden gebouwd en deels uit de periode 1906-1927, toen de tuin rond kerk en pastorie werd heringericht en ook de vijvers werden gegraven. Verschillende van de bomen staan bij de bomenstichting geregistreerd als monument. Bij de ingang van het park is een paneel aanwezig met meer informatie.

6. We vervolgen de route over de Bergstraat naar het Oude Raadhuis van Dommelen (nr. 71). Dit gebouw uit 1918/1919 werd als raadhuis gebruikt tot 1934, toen Dommelen en Borkel en Schaft aan de gemeente Valkenswaard werden toegevoegd.

7. Niet veel verder liggen de Dommelse bierbrouwerij en het bijbehorende Brouwershuis (1894) .

Hier wordt sinds 1744 bier gebrouwen, waarmee het de oudste nog bestaande brouwerij uit Nederland is. Het Oranjeboomcafé dat al door de eerste brouwers als herberg werd gedreven is nu een rijksmonument. Naast Dommelsch worden tegenwoordig in Dommelen ook Hertog Jan, Jupiler, Brahma en Leffe gebrouwen.

We steken hier de Bergstraat over en rijden vervolgens iets terug om met wat rustiger verkeer via de Crocuslaan en de nieuwe woonwijk Lage Heide door te steken naar de Venbergse weg. Bij archeologisch onderzoek voor aanleg van de nieuwe woonwijk werden in 2013 restanten van een landweer (een soort verdedigingswerk) uit de 80-jarige oorlog gevonden.

8. We steken de Luikerweg over en rijden door tot aan de Venbergse watermolen. Deze molen, die gebouwd werd tussen 850 en 900, is een van de oudste molens uit de geschiedenis. Hij werd voor het eerst vermeld in een document uit 1227 van Hertog Hendrik I van Brabant die een derde deel van de molen schonk aan het zusterklooster in Postel. Het was in de 14de eeuw een zogenaamde dwang- of banmolen: op straffe van zware boetes moesten onderdanen hun graan bij aangewezen molens laten malen. Het gebouw van de huidige korenmolen stamt uit 1895.

9. Het volgende deel van de route voert over een fietspad dwars door de Malpie: een natuureservaat met zandverstuivingen, vennen, heidevelden en bos, waarin gewandeld, gefietst en gekanoed wordt. Aan de rand van de vennen bij de overgang van nat naar droog vinden we Gagel en Pitrus. Op de vochtigste plekken van de heide groeit Dopheide en op drogere stukken Struikheide. Langs de route staan informatieborden, o.a. over de vogels die in het gebied voorkomen, en de archeologische vondsten bij het niet meer zichtbare jagers/verzamelaarskamp (vlakbij de Malpieberg)..

10. Aan het einde van het Malpie fietspad slaan we af naar Borkel. De naam van dit dorp is ontstaan uit de samenvoeging van de Germaanse woorden "Burgon" en "Lauha". Deze woorden hebben respectievelijk de betekenis van "berk" en "bos op hoge zandgrond". Borkel betekent dus berkenbos op een hoge zandgrond. Andere dorpsnamen met een zelfde herkomst zijn het Vlaamse Burkel, en Gelderse Borculo.

In Borkel zijn diverse gemeentelijke monumenten en monumentale bomen te vinden:

Dorpsstraat 74 is een langgevelboerderij met dwarsdeel uit het midden van de 19^e eeuw. De 3 Lindes zijn monumentale bomen, geschat plantjaar 1910-1920. In 1810 werden Borkel en Schaft samengevoegd om een zelfstandige gemeente te vormen. In 1857 werd een gemeentehuis gebouwd: Dorpsstraat 51. Het werd in 1982 gerestaureerd.

Dorpsstraat 49 is een langgevelboerderij met dwarsdeel uit 1846 en eind 19^e eeuw, met motieven van het Kempisch dorpshuis. Het was het geboortehuis van Mgr. Kuijpers, die bisschop van Suriname was.

11. We rijden door tot aan de St. Antonius Abt Molen (Dorpsstraat 50). Ook deze molen, uit 1865, en aangrenzende voormalige molenaarswoning uit 1913, zijn gemeentelijk monument. De molen is vernoemd naar St. Antonius, de beschermheilige van de voormalige kapel in Borkel. De molen is op woensdag middagen en zaterdagen gratis te bezichtigen. Bij voldoende wind wordt er dan graan gemalen. Er worden op deze tijden ook meelproducten van de molen en streekproducten verkocht (honing, eieren, blauwe bessensap en Borkels mölenslukske). Voor de molen zijn diverse panelen aanwezig met informatie over o.a. de geschiedenis van Borkel en Schaft.

12. We volgen de Dorpsstraat terug door Borkel, over de Dommel, naar Schaft.

De naam Schaft is afkomstig van het oud-Germaanse woord "Schaft" dat schacht, steng of staak betekent. Het woord staak verwijst naar de aanwezigheid van een grenspaal waar Schaft de grens was tussen het Hertogdom Brabant en het Graafschap Loon.

Ook langs aan dit deel van de Dorpsstraat bevinden zich diverse rijksmonumenten:

Dorpsstraat 112 en 128 zijn Kempische langgevelboerderijen uit resp. 1771 en 1778. Ook als we links afslaan, de Schafterdijk op, komen we bij nr. 40 een monumentale langgevelboerderij tegen.

We volgen de Schafterdijk tot aan de Maastrichterweg, waar we nog een stukje over het fietspad rijden tot aan de oversteekplaats bij de Koppeldijk. Langs de gehele Maastrichterweg staan bomen, voornamelijk Zomereiken, en wat minder Lindes, die op de gemeentelijke bomenlijst staan.

13. We rijden over de Koppeldijk en slaan bij de Kluizerdijk rechtsaf. Niet ver na de splitsing kruisen we **de oude spoorwegverbinding van Eindhoven naar Hasselt**. Er is hier goed te zien dat er een spoorwegovergang gelegen heeft. Het "Bels lijntje" werd in 1866 geopend. Toen Eindhoven in 1953 hoogspoor kreeg kwam het lijntje in de weg te liggen. In 1959 werd de spoorlijn tussen Valkenswaard en Eindhoven opgeheven. De gemeente besloot toen tot de aanleg van een omleiding tussen Eindhoven en Valkenswaard, via Geldrop en door de Groote Heide. Er wordt ook gezegd dat een andere reden voor de omleiding was, dat de burgemeester van Waalre langs de spoorlijn woonde en 's nachts wakker werd door langsrijdende goederentreinen. In 1973 reed de laatste trein tussen Neerpelt en Eindhoven. In 1985 werden de sporen opgebroken.

14. Na een stukje Kluizerdijk slaan we linksaf naar Opperheide, en bij de eerste kruising weer links naar de Brugseheide. **We passeren het Brugven**. Dit ven wordt gevoed door kwelwater. In de oeverzone komen heikickers, levendbarende hagedissen, en bruine waterjuffers voor. In 1967 werden bij opgravingen resten van bewoning uit het mesolithicum (periode na het aflopen van de laatste ijstijd, zo'n 10.000 jaar voor Chr.) gevonden.

15. **Waar de Brugseheide uitkomt op De Sil** komen we weer een voormalige spoorwegovergang tegen. Er staan hier 3 monumentale Zomereiken, geschat plantjaar 1860-1870. In de volksmond worden ze de 'drie zusters' genoemd. Voor de reizigers die uit het zuiden kwamen markeerden deze bomen de rand van Valkenswaard.

16. **We maken een kort extra lusje om de Zeelberg te bekijken**. Dit gehucht bestaat uit een aantal boerderijen die rondom een driehoekig plein liggen. Rond 1500 werd de Zeelberg één geheel met een andere nederzetting uit die tijd: Nuland. Schapen houden was eeuwen lang de voornaamste bron van inkomsten. Bij de huizen zijn o.a. een mooie Paardenkastanje en Linde te zien.

De route voert terug via het fietspad over Oud Spoor naar de Dragonder, en via de buitenwijken van Valkenswaard terug naar het centrum.

17. Als we de Bakkerstraat volgen passeren we het pand met huisnr 57, ook wel 't Fabriekske genoemd. Dit was vroeger de sigarenfabriek van de Gebr. Neijns en is nu een gemeentelijk monument. De Bakkerstraat eindigt aan de **Kleine Markt**, waar de vroegere varkensmarkt (Verckensweert), en het Verzetstrijdersplein te zien zijn, en aan de overkant het Weerderhuys. Deze voormalige hervormde kerk uit 1890 is nu in gebruik als trouwzaal. De monumentale Lindes ervoor hebben dezelfde leeftijd.

Voorheen stond hier een z.g. Napoleonskerk: in 1809 stelde Lodewijk Napoleon, koning van Holland, geld beschikbaar voor het bouwen van kerken voor de hervormden, die na teruggave van de kerken aan de katholieken geen eigen kerk meer hadden. Deze kerk heeft ongeveer 70 jaar dienst gedaan. Omdat hij te groot en bouwvallig was gaf de gemeente in 1889 subsidie voor de bouw van een nieuwe kerk.

Voor de bijbehorende pastorie is het aardig een blik te werpen op huisnr. 3, waar in de voortuin één monumentale Hemelboom en twee monumentale Beuken staan.

Via de Karel Mollenstraat Zuid en het van Best Park rijden we terug naar het beginpunt. In het van Best Park staat o.a. een monumentale bruine beuk (ca. 1885).

